

Uloga medija u pripremi rata

Sonja Biserko, juli 2002.

Razumevanje uloge medija u jugoslovenskoj krizi nije moguće bez razumevanja političkog konteksta, kao i razumevanja društvene uloge medija u socijalističkim jednopartijskim sistemima. Mediji i novinari su bili propagandni servis režima, njihova uloga je svakako bila i ostala u funkciji zaštite sistema. Novinari su zbog toga bili formalno i neka vrsta društveno-političkih radnika sa specijalnom društvenom i političkom misijom. Međutim, tokom godina novinarstvo je ostvarilo zavidan nivo profesionalnosti. Njihova uloga za vreme Miloševićevog režima ostala je ista s time što su svoju ideološku premisu zamenili nacionalističkom. Medijski prostor bio je regulisan posebnim Zakonom o informisanju iz 1978. koji je bio na delu sve dok ga Milošević nije promenio 1998. godine. Svaka od republika i dve pokrajine je imala vlastiti tv i radio informativni sistem (Radio-televizija Skopje, RTV Ljubljana, RTV Novi Sad itd.), zatim po jednu veću izdavačku kuću (Politika u Beogradu, Vijesnik u Zagrebu, Delo u Sloveniji i sl.), sve su one bile glasnogovornici republičkih ili pokrajinskih vlada. Uredjivačka politika i vodeći novinari, posebno u elektronskim medijima, bili su pod budnim okom centralnih komiteta SK bilo republike ili pokrajine. Direktori vodećih TV i radio kuća tradicionalno su bili članovi centralnih komiteta KP-SK. Međutim, tržište štampanih medija prevazilazilo je republičke i pokrajinske granice i može se reći da su osamdesete bila era velike cirkulacije medija između republika. Krajem osamdesetih nedeljnik *Danas* iz Zagreba dosizao je tiraž iznad 180.000 sa velikom prodajom izvan Hrvatske. Slično je bilo i sa beogradskim NIN-om koji je dostizao tiraž do 200.000, dok je ljubljanski omladinski provokativni list *Mladina* dosizao tiraž od 100.000, bio prodavan izvan Slovenije uprkos jezičkoj barijeri.

Krajem osamdesetih mediji u Jugoslaviji, posebno u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni (*Borba* u Srbiji), posebno u vreme *baršunastih revolucija* u Istočnoj Evropi (posle kojih je došlo do višepartijskih izbora u ovim republikama), štampani mediji uživali visoki stepen slobode sve do početka srpske ratne propagande protiv ovih republika. Republičke vlade skoro dve godine nisu bile sposobne da odgovore na Miloševićevu ratnu mašineriju i nacionalnu histeriju i na taj način su kod svoje javnosti stvorili utisak bespomoćnosti i konfuzije. U Hrvatskoj je nespremnost da se reaguje na beogradske provokacije kvalifikovano kao »hrvatska šutnja«. Nakon višepartijskih izbora na kojima su pobedile nacionalne partije, u Sloveniji i Hrvatskoj se situacija u medijima promenila jer je napravljen zaokret ka nacionalnim partijama. Nacionalne partije su kasnije pobedile i u Bosni i Makedoniji, dok su u Srbiji i Crnoj Gori pobedile komunističke partije koje su dekretom transformisane u socijalističke ali su mediji bili ne samo nacionalistički, već, u skladu sa proklamovanim političkim platformama, i ratno orijentirani.

Nakon Titove smrti jugoslovensko društvo krenulo je putem brže liberalizacije, što se odrazilo i na medije. Neki od njih su se ohrabрили i zauzeli su liberalniji i demokratskiji pogled na društvenu stvarnost kao što je napr. bio nedeljnik *Danas* iz Zagreba, *NIN* iz Beograda, dvomesečnik *Start* iz Zagreba ili pak alternativna omladinska novina *Mladina* iz Ljubljane.

Titovom smrću Jugoslavija je, međutim, ostala bez jedinog političkog arbitra. Monolitno jedinstvo više nije bilo moguće. Ključno je postalo pitanje metoda rešavanja spornih pitanja. Borba za Titovo nasledje pocinje još sedamdesetih kada postaje jasno da nije moguće sacuvati Jugoslaviju kao centraliziranu federaciju. Međutim, Srbi su Jugoslaviju

videli samo kao takvu i svaki pokušaj da se ona transformise doživljavali su kao atak na srpski narod. Brionski plenum (1966), studenstke demonstracije (1968), prve albanske demonstracije (1968), te usvajanje Ustav (1974), sve su to ključne tačke koje su bitno uticale na tok zbivanja osamdesetih.

U takvoj političkoj atmosferi polako se instrumentalizuju i mediji koji su popuštanje kontrole iskoristili za otvaranje svih tabu pitanja jugoslovenskog društva. Srbijanski mediji su početkom 80-tih pratili isti trend koji je dominirao na teritoriji cele Jugoslavije. Međutim, kada je u Srbiji postignut konsensus oko srpskog nacionalnog pitanja, uloga medija u homogenizaciji srpske nacije i pripremama za rat dobila je prvorazrednu ulogu.

Na čelo Srbije, nakon Titove smrti, dolazi general Nikola Ljubičić, koji od vojnika postaje srpski državnik. Pre toga je 13 godina bio na čelu JNA. Njegovo stanovište »Jugoslaviju će braniti Srbi i JNA« sadrži shvatanje da je Jugoslavija srpska država, a JNA njena vojska. Titov odlazak i nestanak njegove lične vlasti, uz slabljenje ideologije kao vezivnog tkiva, jačali su oslonac na Armiju, koja je već od sedemadesetih (ucesce u slamanju reformskih pokreta) imala prvorazrednu političku ulogu. Albanske demonstracije na Kosovu 1981. iskoriscene su za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja i za pokretanje srpske nacionalisticke euforije. JNA otvoreno izlazi na politicku scenu i u sustini vrsi okupaciju Kosova.

Nespремnost za resavanje otvorenih pitanja i otpor promenama doveli su do homogenizacije srpskog naroda na nacionalnoj osnovi, koji je rekonstrukciju Jugoslavije u novim okolnostima doživljavao kao gubitak svoje jedinstvene države. Instrumentalizovanje etnickog identiteta (srpskog) pod parolom “prvo država, pa onda demokratija”, blokiralo je demokratizaciju i sprečilo nuznu pluralizaciju interesa. Srpska elita se ponovo vraća svom nacionalnom programu koji se na neformalnom nivou priprema već početkom sedamdesetih, a artikuluje u program 1986, kada je objavljen Memorandum Srpske akademije.

Memorandum je imao ogroman uticaj na stvaranje političke klime u Srbiji. Srpsko nacionalno pitanje formulise je kao državno pitanje, što znači da je njegovo rešavanje moguće samo pravljem nove države na temeljima stare Jugoslavije. Osnovna teza za ovakav pristup sastojala se u tome da Srbi nakon raspada Jugoslavije ne mogu živeti kao manjina u Hrvatskoj, odnosno u Bosni, pri čemu se u startu i hrvatsko i muslimansko pitanje doživljavaju kao antisrpsko. *Memorandum* je u drugim jugoslovenskim republikama digao uzbunu, dok je u samoj Srbiji doslo do političke podele u rukovodstvu. Ivan Stambolić, predsednik CK Srbije, okavifikovao ga je na sledeći način “To je tačka našeg definitivnog razlaza u Srbiji i uvod u politički obracun”.

Položaj Srbije i srpskog naroda, prema *Memorandumu*, suocavaju se, pored zajedničkih, sa tri dodatna problema: “ekonomskom zaostaloscju Srbije, nerazresenim pravnim statusom sa Jugoslavijom i pokrajinama, i genocidom na Kosovu.” Kaze se dalje da je Srbija u inferionom položaju u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju, koje su sve podredile svojim interesima. U delu koji se odnosi na srpski narod izricito se kaze da je srpska populacija na Kosovu “zrtva fizičkog, političkog, pravnog i kulturnog genocida”,¹ dok je srpski narod u

---

¹ U Memorandumu stoji da je “Fizički, politički, pravni, kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i metohije najteži poraz u oslobodilackim borbama sto ih je vodila Srbija od Orasca 1804 do ustanka 1941”.

Hrvatskoj “izlozen asimilaciji”.² Osnovna teza *Memoranduma* je da je jugoslovenska decentralizacija koren, kako jugoslovenske krize, tako i problema srpskog naroda. Memorandum je jasno definisao glavne teme koje su u medijima dobile prvorazredni značaj i najavile pripreme za rat.

Pojava Miloševića bila je pobeda dominantne dogmatske struje u partiji i nacionalističke opozicije čiji je ideolog bio Dobrica Čosić. Milošević se učvrstio kao vođa kroz populistički pokret koji mu je dodelio nacionalnu misiju i kroz “savez elita” koji ga je podržao počev od Akademije, Srpske pravoslavne crkve, Udrženja knjižvenika, Vojske i dr. Osmo sednica CK SKS nije bila samo unutarpartijski komunistički konflikt, već važan događaj u postrojanju snaga za predstojeći obračun u Jugoslaviji.

Pojavu Miloševića, koji se odlikovao energijom i odlučnošću, mnogi su tumačili kao mogućnost ponovne centralizacije Jugoslavije. Najveću podršku je dobio u JNA, a Nikola Ljubović, prethodnik Ivana Stambolice na kromilu Srbije (pre toga 13 godina u JNA), imao je važnu ulogu u instaliranju Slobodana Miloševića. Ivan Stambolić je naknadno ocenio njegov mandat kao “vojnu okupaciju Srbije”. Slobodan Milošević je došao na gotov projekt koji je već bio razradjen do u detalje u akademskim, vojnim, partijskim i crkvenim krugovima.

Slobodan Milošević je brzo shvatio da postoji politički vakuum kao i da javno mnjenje očekuje konkretne i rezolutne mere za izlazak iz krize. On je iskoristio i nespremnost saveznog vrha da mu se direktno suprotstavi, ubrzano je rusio sve pred sobom “institucionalno i vaninstitucionalno”. Njegova snaga ležala je, pre svega, u istoričnosti socijalističkog modela i odsustva spremnosti da se on sustinski menja.

Masovna podrška koju je Milošević dobio brzo se pretvorila u nacionalni pokret u Srbiji. Upravo koristeći energiju tog pokreta, Milošević je uspostavio autoritarni poredak, što mu je omogućilo da srpsko pitanje u Hrvatskoj i Bosni otvori i kao državno pitanje, koje se može rešiti samo stvaranjem države srpskog naroda u tim republikama upravo na tezama koje je Dobrica Čosić i krug oko njega promovisao u memorandumu: ugroženost srpskog naroda u Hrvatskoj i na Kosovu, istrosenost jugoslovenskog okvira, te potreba promene Ustava iz 1974, po kojem je Srbija stavljena u neravnotežan položaj u odnosu na ostale republike.

Slobodan Milošević je vrlo brzo shvatio moć medija i partijskog aparata u osvajanju vlasti. Zato je njegova pažnja već na samom početku bila fokusirana na promenu partijske strukture i osvajanje medijskog prostora. On regeneriše partiju svojim kadrovima što mu obezbeđuje jedinstvo, mobilizira je i vraća na jaku centralizaciju. Dok se istovremeno socijalistički lager raspada, u Srbiji se etablira dogmatska-konzervativna struja partije, koju karakteriše voluntarizam i hajdučija (upad u monetarni sistem Jugoslavije na samom početku bila je jedna od prvih akcija pljačkaškog pohoda na Jugoslaviju). Slobodan Milošević zagovara »bepartijski pluralizam« odnosno onaj koji sadrži »pluralizam socijalistički orijentisnih snaga« čiji je idejni tvorac filozof Mihajlo Marković. Podršku mu daje i Mira Marković koja u to vreme svoje verovanje u socijalističku budućnost formuliše na sledeći način »Mobilizacija te većine na osnovu nauke, i u okviru politike, prostor je u kome

---

² Za Srbe u Hrvatskoj u Memorandumu između ostalog stoji da su “Lika, Kordun i Banija ostali najnerazvijenija područja u Hrvatskoj, što je silno podstaklo emigraciju Srba u Srbiju, kao i seobe u druge krajeve Hrvatske, gde su Srbi, kao doseljaci, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji. Uostalom, i inače je srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici”.

socijalizam dobija bitku bez teškoća, i nastavlja svoj istorijski, civilizacijski put ka zajednici slobodnih ljudi u komunizam«.

Značaj masovnih medija u pripremi rata ogleda se u definisanju krize, identifikovanju njenih glavnih aspekata i aktera. Oni su lako instrumenalizovani i pretvoreni u proizvodni pogon vladajuće ideologije. Pogon je funkcionisao usaglašeno što je omogućilo prilagodjavanje medijskog, a potom i ukupnog javnog govora, u saglasnosti sa političkim projektom vladajućeg režima.³

Svoju ofanzivu na medije Milošević počeo sa *Politikom* kao »daleko najjačem listu po uticaju na javnost Srbije i, u nemaloj meri, i na srpsku političku evoluciju u XX veku« (Srpska strana rata, Saša Nenadović, str. 151) . *Politika* je služila i kao nezaobilazna »javna tribina za svakoga kome je stalo do društvenog legitimiteta«. Pored toga što je *Politika* bila visoko tiražni i profesionalni list, ona je imala veliko poverenje čitalaca što je doprinelo njenom značajnom uticaju na formiranje mišljenja najprosvetljenijeg dela nacije, ponajviše političko-kulturne elite.

Budjenje »nacionalne svesti« brzo je osvojilo urednički sastav *Politike*, polarizaciju unutar lista produbljivale su brojne afere, poput, verovatno one najvažnije, objavljivanje humoreske pod naslovom »*Vojko i Salve*« kojom su na najsramniji način napadnuti i suprotstavljeni ljudi koji se nisu priklonili Miloševiću. Pod iskrivljenim imenima krila su se dva akademika Gojko Nikoliš, lekar i general, i Pavle Savić, svetski poznati fizičar. Taj uvredljivi tekst imao je za cilj zastrašivanje sve glasnijih kritičara sistema. Ova afera je naišla na oštru osudu u jednom delu javnosti koja je zahtevala da se obelodani ime autora (koje ni do danas nije sa sugurnošću poznato). 67 novinara *Politike* je potpisalo peticiju, koju, međutim, nisu objavili ni *Politika* ni *Ekspres politika*.

Živorad Minović, tadašnji glavni urednik *Politke*, umesto ogradjivanja od teksta, odbacio je mogućnost da se ova afera raspravi uz objašnjenje da »kao glavni urednik ja imam određene obaveze i određena ovlašćenja i na prvom mjestu mi je obaveza da sprovodim i realizujem politiku saveza komnunisti...Kažem da imam obavezu da ne dopustim da bilo šta, što nije na liniji Saveza komunista, što nije njegova programska politika, da se u Politici ne objavljuje«⁴

Ovaj izvod iz Minovećevog govora na partijskoj raspravi jasno ukazuje da je humoreska objavljena na sugestiju CK i da je tekst bio u prilog »programskoj politici« vladajuće partije. U to vreme Milošević se javno još uvek zalaže za Jugoslaviju i napada nacionalizam. Još uvek nije bio poznat njegov odnos prema Memorandumu, još uvek je branio SK od njegovih disidenata.

Ovaj događaj je bio prekretnica u ponašanju lista *Politike* koja ubrzo menja svoj uredjivački koncept. Stavlja se u službu srpskog populizma i nacionalizma upravo u vreme kada počinje akcija oko peticije Srba i Albanaca sa Kosova. *Politika* tada izveštava samo o albanskom separatizmu. Uloga tužioca pripada Albancu profesoru za albanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu dr Halitu Trnavciju čije je ime potpisano na feljtonu u *Politici* koji su napisali Miroslav Ćosić i Miodrag Bulatović. Tada počinju akcije za »uspravljanje Srba« i »podizanje duha srpskog naroda«.

---

³ Srpska strana rata, Snježana Milojević, str.231.

⁴ Miodrag Marović, »*Politika*« i *Politika*, tekst koji je pripremi za objavljivanje Helsinškog odbora.

Već u jesen 1988. *Politika* dobija novu ulogu na javnoj političkoj sceni. Milošević je stavlja u funkciju obračuna sa svojim političkim protivnicima. *Politika* ne preza da objavljuje falsifikate kako bi kompromitovala pojedine političke ličnosti kao što su Dragiša Pavlović i Radmilo Kljajić. Paralelno sa čišćenjem Saveza komunista odvijaju se kadrovske promene u elektronskim medijima i štampanim glasilima. *Politika* u njima ima dvojaku ulogu: Miloševićevog poverenika za »pročišćavanje« i disciplinovanje vlastite kuće, kao i u kadrovskom popunjavanju drugih redakcija u Beogradu koje su se suprotstavile politici Slobodana Miloševića.

U to vreme *Ekspres* i *Večernje novosti* već su bili glasnici režima, ali Milošević je veoma brzo shvatio da *Politika* i *Televizija* imaju najveći domet i najviše utiču na javno mnjenje.

Politika je tradicionalno bila lojalna režimu, ali je imala i neke svoje specifičnosti i bila je jedna od najčitanijih i najuticajnijih medija u Srbiji. Milošević je pokazao mnogo veštine u pokoravanju ovog lista i može se reći da je to jedna od njegovih najvećih pobjeda u osvajanju i učvršćivanju, a kasnije i spasavanju vlasti.

Živorad Minović je odigrao važnu ulogu u stvaranju poslušnih uredničkih timova, što je Slobodanu Miloševiću omogućilo da napravi pravu čistku u novinarstvu. Smenio je oko 70 urednika. To mu je obezbedilo neprikosnovenu poziciju u daljem osvajanju vlasti. Uništeni su listovi *NON* (Nezavisne omladinske novine), *Mladost* i *Student*. Preuzeto je *Udrženje novinara Srbije* i odmah smenjen tadašnji predsednik Jug Grizelj, jedan od najpoznatijih jugoslovenskih novinara. Ova hajka je vodjena pod okriljem Socijalističkog saveza na čijem čelu se tada nalazio Bogdan Trifunović.

U to vreme *BORBA* objavljuje sve što *Politika* prećutkuje. Osnivač *BORBE* bila je Savezna konferencija Socijalističko saveza i list je bio bliži saveznoj vladi na čijem čelu se tada nalazio Ante Marković. Zbog toga Milošević nije bio u situaciji da disciplinuje i ovu dnevnu novinu. Glavni urednik *Borbe* u to vreme bio je Staša Marinković. *Borba* tada posebno uspešno analaizira tehnologiju osvajanja vlasti Slobodana Miloševića. Bio je pokušaj da se *Borba* destabilizuje preko garfičkih radnika koje su *Politika* i *Ekspres politika* podsticali na štrajk. *Politika* tim povodom piše »kako *Borbini* grafičari pod izgovorom da im redakcija ne izmiruje dugovanja, ustvari, odbijaju uredjivačku politiku ovog lista neprijateljskog prema Srbiji«. I *Nin* se uključio u hajku protiv *Borbe* tako što je objavio tekst u kome neke od urednica *Borbe* optužuje da su »svojim čarima postigle karijeru preko kreveta, rešavajući tako i svoje stambene probleme«. *Borba* je sve vreme bila izložena raznim pritiscima, kasnije sve više i finansijskim dok nije prestala da izlazi u oktobru 1998. neposredno uoči NATO intervencije.

Odmah nakon Osme sednice CK SK Srbije (septembar 1987.) dolazi do »diferencijacije«, odnosno političkih obračuna u medijima. Posle disciplinovanja omladinskih novina na red su došle najpre razna *Politikina* izdanja. Tada se osniva *Medjuredacijski kolegijum*, zamišljen kao koordinaciono uredjivačko telo koje u suštini deluje kao novinarski politbiro koji sudi i presudjuje, na osnovu čega su se posle donosile odluke o odstrelu urednika.

Prva žrtva bio je nedeljnik *Svet* pod izgovorom da je napravljen »politički promašaj«, te da je »takvom uredjivačkom politikom *Svet* nanio štetu Novinskoj organizaciji *Politika*,

nizom podmetanja i nedokazanih tvrdnji«. Razlozi su bili: kritika humoreske, suprotstavljanje Politikinom mešanju u druge redakcije i sl.

Nin, najpoznatija nedeljna novina u Srbiji, postao je plen prilikom reizbora glavnog urednika Mirka Djekića. Akciju ponovo vodi Politika. Istovremeno, Slobodan Milošević 18. februara 1987. na zatvorenoj sednici Gradskog komiteta u svom izlaganju kaže »Promenjen je glavni urednik *Duge*, ali se stanje u *Dugi* neće promeniti dok ne dodje do promene u redakciji *Duge* u širem smislu. Razgovaramo i o novom uredniku *Nin*-a. Bez obzira na rešenje do koga dojdemo, nećemo rešiti probleme u *Nin*-u ako ne dodje do ozbiljne rekonstrukcije čitave redakcije..«. Posle ovog sastanka ponovljen je konkurs za glavnog urednika, bez prethodnih kandidata, a za glavnog urednika je postavljen Predrag Vuković.

Nin je nakon toga prošao kroz turbulencije od kojih se nikada nije oporavio. Otpor redakcije koja odbija razne kvalifikacije kao što su »anarho-liberalno glasilo, organ opozicije i raspirivač nacionalne mržnje« prinudio je Miloševića da potraži novo rešenje, pa na čelo NIN- a dolazi pisac i partijski čovek Djoko Stojčić. Redakcija i njega bojkotuje, pa je list prinudjen da izlazi sa tekstovima grupe proverenih, uglavnom novinara iz *Politike* i *Ekspresa*. Posle je kroz *Drugarsko veće* koje je formirao Opštinski komitet SKS Starog Grada, isključen najveći deo redakcije. Tako »očišćenom« NIN-u Milošević daje svoj prvi veći intervju 30. juna 1988. koji predstavlja političku platformu novog nacionalnog programa. Milošević napušta svoju komunističku retoriku i postaje tumač ideologije o »ispravljanju poniženog srpskog naroda«.

Politika odmah nakon ovog intervjua u svojim prostorijama prima delegaciju SANU izražavajući punu podršku njihovom programu iznetom u *Memorandumu*. Posle toga se prestaje sa kritikom akademika, ali i sa kritikom *Memoranduma*. Milošević se nakon obračuna sa političkim neistomišljenicima okrenuo nacionalistima.

Odjeci i Reagovanja

U prvoj fazi Milošević koristi medije za obračun sa svojim političkim protivnicima, a zatim ih instrumentalizuje protiv jugoslovenske federacije. Rubrika »Odjeci i reagovanja« otvara sva pitanja naznačena u Memorandumu SANU: ekonomska neravnopravnost Srbije u Jugoslaviji, promenu Ustava iz 1974. godine, genocid nad Srbima i Crnogorcima na Kosovu i asimilacija i diskriminacija Srba u Hrvatskoj, te odnose sa drugim republikama..

Sadržaj i ciljevi rubrike poklapaju se sa konceptom Memoranduma SANU, ali delom i programskim govorom Slobodana Miloševića u Kosovu Polju, 24. aprila 1987 godine, kada su pobrojane glavne teme buduće *Politikine* »narodne tribine«. Milošević tada kaže da su »sva pitanja na dnevnom redu, i pravda i sloboda i kultura, jezik i pismo. Sva su pitanja na dnevnom redu, od medja do ustavnih promena, od obdaništa do sudova«. Pored njegovog boravka na Kosovu, koji se kasnije sveo na mitsku rečenicu »Niko ne sme da vas bije«, i nerazjašnjeni zločin u paraćinskoj kasarni od 3. septembra 1987. (kada je vojnik, albanskog porekla ubio četiri vojnika, od kojih samo jednog Srbina) i pokretanje inicijative za ustavne promene glavne su teme priloga rubrike »Odjeka i reagovanja«. Rubrika dobija funkciju smernica kojom se čitaoci sistematski instruišu i usmeravaju.

»Odjeci i reagovanja« su svojevrsna institucionalizacija čitalačke saradnje u sferi visoke politike. Zbog svoje popularnosti u najširoj javnosti i delovanju na oblikovanje javnog mnjenja, ova rubrika je stekla status osobenog fenomena, čega je bio svestan i glavni urednik

Živoran Minović, koji je rekao »U svim ovim događanjima, promenili su se *Politika* i njena izdanja, promenilo se i javno mnjenje i mislim da je to pre svega zbog činjenice da je javno mnjenje uticalo na naša izdanja ali su i naša izdanja uticala na javno mnjenje.« (Saša Nenadović: Srpska strana rata, str. 597-598).

Jula 1988 skoro neprimetno uz dotašnji naslov rubrike »Medju nama« dodata je još jedna reč »Reagovanja«. Za ovaj novi poduhvat obezbeđene su posebne prostorije u kojima su radili poverljivi saradnici, spoljni i unutrašnji, koji će vremenom proširiti ovu rubriku na sve veći broj stranica POLITIKE. Tekstovi su pisani u redakciji, a ona pisana izvan POLITIKE, donošena su direktno uredniku ili njegovom zameniku ovlašćenom za takvu komunikaciju, očigledno kako bi se sakrila imena autora. Inače rubrika »Medju nama« je, kako bi sprečila zloupotrebu rubrike, praktikovala da ispod svakog imena ispiše i broj lične karte i punu adresu. Međutim, tada je uvedena nova praksa pa su se tako pojavljivala i izmešljena imena i prezimena bez ijednog podatka.

Rubrika »Odjeci i reagovanja« je ključna u razumevanju načina na koji je javno mnjenje u Srbiji i delovima Jugoslavije gde su živeli Srbi bilo sistematski pripremano na buduću dirigovanu dekonstrukciju zemlje i ratove u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Ova rubrika je trajala tri godine: iznenada je nestala kao i što se pojavila. Ubrzo posle demonstracija 9.marta 1991. bez ikakvog redakcijskog obrazlaženja, »Odjeci i reagovanja« su bili ugašeni.

Rubrika »Odjeci i reagovanja« simboliše verovatno do tada nevidjenu instrumentalizaciju medija u svrhu manipulacije javnim mnjenjem, ali istovremeno i osvetljava ulogu intelektualca koji su prihvatili da učestvuju u kreiranju etničkih stereotipa, raspirivanju nacionalne mržnje i reviziji historiografije. Pored Politike, odnosno rubrike »Odjeka i reagovanja«, istu ulogu su medju elektrionskim medijima imali TV Politika, zatim Drugi dnevnik TV Beograd i »Dnevnikov dodatak«. Njihove informativne emisije su preuzimale osnovne obrazce ove rubrike.

Da bi se razumeo stvarni značaj ove Rubrike treba imati u vidu da su sinhronizavo delovale kulturne i naučne institucije, Srpska pravoslavna crkva, kao i istaknuti »javni radnici« koji deluju i kroz okupljanja na Tribini u Francuskoj 7 (Udruženje pisaca), SANU i »turneja« moštiju Kneza Lazara po krajevima naseljenih Srbima, od Hrvatske, preko Bosne i Hercegovine do Kosova. Pre pojave Rubrike kulturna scena u Beogradu bila je preplavljena pozorišnim predstavama pod znakovitim naslovima »Propast carstva srpskog«, »Solunci govore«, »Ubiše knjaza«, »Kolubarska bitka«, »Protini memoari«, »Tajna crne ruke«, »Oj Srbijo, nigde 'lada nema«, »Seoba Srbalja«, »Senteandrejska rapsodija«, a slični trendovi prisutni su i u izdavačkoj delatnosti, pre svega , kada je u pitanju historiografija. (Fond za humanitarno pravo, »Vreme kada je narod govorio«, Aljoša Mimica i Radina Vučetić)

Rubrika se pojavila ni malo slučajno 9. jula 1988.godine na dan održavanja mitinga Srba i Crnogoraca sa Kosova u Novom Sadu, kojim je promovisan i sam narod kao akter pod čijim se »přitiskom« otvorio kanal za podsticanje i usmeravanje vaninstitucionalnog rešavanja političkih problema. Milošević je za talas »događanja naroda« 1988 rekao »Mitinzi su demokratska, poštena i očekivana reakcija.Ljudi se okupljaju na onoj osnovi na kojoj su napadnuti ili ugroženi«, da bi nakon mitinga koji je organizovala opozicija 9.marta 1991.godine izjavio »Ja sam se lično zalagao da se problemi rešavaju tamo gde im je mesto, a ne na mitinzima« (Slava Djukic, str. 104 i 169).

Početak života Rubrike bio je posvećen kosovskom problemu, koji tada postaje tema i u ostalim srbijanskim medijima. Tretira se isključivo kao »albanski separatizam«, a za glavnog tužioca izabran je dr Halit Trnavci i sam Albanac, inače profesor katedre za albanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu. On naime potpisuje seriju članaka u kojima se osudjuje albanski separatizam, koji je napisao Miroslav Ćosić i Miodrag Bulatović, pisac.

Za tri godine, koliko je izlazila, Rubrika je objavila 4127 priloga (za 33 meseca). Tendencija opadanja priloga počela je marta 1989. godine od kada veću pažnju poklanja analitičkim tekstovima i feljtonima koji su zauzimali više prostora. U proseku je mesečno objavljivano 130 tekstova. Priloge su potpisivali pojedinci, grupe, zatim radne organizacije, ustanove i udruženja. Mnogi su se javljalo i više puta. Među potpisnicima javljaju su se akademici, profesori, doktori, učitelji i nastavnici, pravnici, advokati, sudije, književnici, vojna lica službenici, radnici, penzioneri. Javljaju se poznati likovi iz ondašnjeg javnog života koji su se uglavnom oglašavali dugačkim esejima na različite teme. Sve teme mogu se svetsi na zajednički imenitelj vajkanje **nad istorijskom nepravdom nanete srpskom narodu**. Dominatne teme su bile naznačene u *Memorandumu*, tako da Kosovo, Vojvodina, Crna Gora, Hrvatska Slovenija imaju najveću frekventnost. Kada se uzmu u obzir kasniji događaji jasno se vidi strategija osvajanja Jugoslavije: osvajanje Kosova i Vojvodine (ukidanje autonomija) što je dovelo promeni ustava Srbije, preuzimanje Crne Gore kroz obaranje prethodne vlasti i pokušaj izvoza mitinga u Sloveniju. Kako je Slovenija reagovala zabranom tog mitinga sleduje nezapamćenja kampanja protiv Slovenija, ekonomske sankcije, da bi se potom prešlo na Hrvatsku nakon prvih incidenata u Kninu i Pakracu. Interesantno je da Bosna i Hercegovina, Sandžak i Makedonija nisu bili predmet obrade, jer se smatralo, kako će se kasnije videti, da će ove dve republike i Sandžak ostati u sastavu neke nove Jugoslavije. To implicira i knjiga Veljka Kadrijevića koji najavljuje kao ratni cilj »stvaranje nove Jugoslavije kao države svih Srba i ostalih koji žele da se pridruže«. (»Vreme kada je narod govorio«, Fond za Humanitarno pravo, Aljoša Mimica i Radina Vučetić)

Rubrika je imala i niz lažnih potpisa što najbolje ilustruje priznanje Borisava Jovića u njegovoj knjizi »Poslednji dani SFRJ« i ukazuje da je sam vrh bio umešan u organizovanje pogromaških tekstova. On na jednom mestu kaže da je napisao tri članka »Istina o Anti Markoviću« kako bi razbio zabludu kod naroda, jer »mnogi u njemu vide nekog spasioca, ali on je običan prevarant i neprijatelj srpskog naroda«. Članke je poslao Slobodanu Miloševiću koji su 5, 6 i 7 jula 1990. godine objavljeni u nastavcima u Politici pod nečijim pseudonimom (Poslednji dani SFRJ, Borisav Jović, str. 173).

Centralizacija medija

Pobeda antibirokratke revoluciji u Srbiji bila je praćena čistakama u medijima i njihovoj centralizaciji, posebno televizijskih stanica u Pristini, Novom Sadu i Beogradu.

Kosovo je *de facto* bilo pod okupacijom JNA, odnosno pod režimom vanrednih mera od 3. marta 1989. što dovodi do niza štrajkova i demonstracija. Uhapšeni su Azem Vlasi, Burhan Kavaja i Aziz Abraši pod optužbom da su organizovali štrajk rudara (21 marta 1990.). Albanci alarmiraju svetsku javnost navodnim masovnim trovanjem albanske dece na Kosovu, što Savezni sekretarijat za zdravstvo negira. Početkom aprila pripadnici Združenog odreda milicije iz Hrvatske, u sastavu SSUP-a, povlače se sa Kosova, a 16. aprila republički MUP Srbije preuzima sve poslove javne i državne bezbednosti na Kosovu.

5. jula Skupština SR Srbije donosi odluku o raspuštanju Skupštine Kosova kao reakcija na to što su albanski delegati Skupštine Kosova ispred zgrade Skupštine doneli Ustavnu deklaraciju kojom su Kosovo proglasili republikom. Odmah nakon toga raspušteni su skupština, vlada i drugi organi Kosova. Upadom policije u Radio i TV Priština dolazi do njihovog preuzimanje i stavljanje pod kontrolu. Oko 3000 Albanaca napustilo je posao jer

nisu pristali da rade pod novim uslovima.. Imenovano je novo rukovodstvo i postavljeni novi urednicu za albansku redakciju, dok su srpska, turska i romska ostale u svom ranijem sastavu. Za novog urednika postavljen je Fatmir Šeholi, koji sada radi kao dopisnik B 92 iz Prištine, nakon što je Ramiz Kurteši, Albanac iz Beograda, napustio taj položaj nakon samo dva sata. Za glavnog urednika albanske redakcije postavljen je Ilijaz Dukaj, emigrant iz Albanije sa jugoslovenskim državljanstvom, inače prevodilac i spiker u Prištini. Radio i TV Priština preuzimaju program iz Beograda i u okviru albanske redakcije. Albanci na Kosovu od tada prstaju da gledaju lokalnu TV, što objašnjava verovatno najveći broj satelitiskih antena po glavi stanovnika u svetu.

Rilindija (preporod ili renesansa) je izlazila od 1945. Osamedesetih godina imala je tiraž od 70.000 (prodatih primeraka) i time ostvarila najveći uticaj kod albanske populacije. Odlukom Skupštine Srbije *Rilindija* je prestala da izlazi zbog jednog kritičnog komerntara 8. avgusta 1990.g. a na zahtev Momčila Trajkovića, Živorida Igića i Sonje Šćepanović. Ta doneta privremena odluka nikada nije prestala da važi. Radnici *Rilindije* nisu prihvatili nuikakvo rukovodstvo nametnuto iz vana i nastavili su da rade pod starim rukovodstvom u redakciji. Doneta je odluka da nedeljnicvi *Fijala*, *Škenlija*, *Bujuku*, promene dinamiku izlaženja, tako što bi svaka od ovih novina izlazila svaki treći dan, kako bi na neki način zamenili Rilindiju. Novinari Rilindije su pisali tekstove. Bilo je pritiska ali nisu preduzimane i druge mere. Krajem 1990. redakcija je donela odluku da *Bujku* (mesečnik o poljoprivredi) bude dnevni list i u potpunosti zameni *Rilindiju*, jer nisu postojali uslovi da ona nastavi za izlaženjem. Ovaj list je u potpunosti bio pod uticajem LDK i podržavao je albanski pokret otpora. Sama Vlada Srbije je pokušala da obnovi Rilindiju, ali predlog nije prihvaćen zbog uslova koji su postavljeni. 1992.g. *Rilindija* počinje da izlazi u Švajcarskoj (Cirih), ali se u celosti pripremala u Prištini i bila je okrenuta dijaspori.

1993. Vlada Srbije donosi odluku o integraciji NIP *Rilindija*, *Jedinstvo* i *TAN* (turske novine) i formira se preuzeće PANORAMA. Međutim, rukovodstvo *Rilindija* nije pristala na integraciju i *Rilindija* ostaje sa svojih 230 radnika kao podstanar u vlastitoj zgradi zajedno sa PANORAMOM. Istovremeno, je plaćala i štamparske usluge u vlastitoj štampariji, ovaj odnos je ostao sve do početka rata. PANORAMA je dovela do prestanka izlaska još nekih časopisa kao što su *Fijala* (list za nauku i kulturu), zatim *Škenlija* (list za zdravstvo). Jedino je *Zeri*, omladinska novina) izlazila sve vreme.1995 pojavljuje se prvi nezavisni privatni list *Koha Ditore*.

Milošević je primenio iste mere i na neposlušne novinare u severnoj provinciji, Vojvodini. Nakon što su preuzeli vlast u Vojvodini tzv. "jogurt revolucijom" smenjeni su svi ključni novinari na Radio TV Novi Sad i glavnim dnevnim novinama *Dnevnik*.

Radio Novi Sad od svog osnivanja, 29. novembra 1949. godine, emituje programe na srpskom jeziku i na jezicima nacionalnih manjina: mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom. Emisije na romskom jeziku uvedene su kasnije, u septembru 1992. godine.

Od osnivanja pa do danas Radio Novi Sad je uvek igrao veoma važnu propagandnu ulogu ne samo u zemlji, nego i u inostranstvu. On je, zapravo, i osnovan da bi posle Rezolucije Informbiroa i sukoba Staljina i Tita širio antistaljinističku propagandu u zemljama »lagera«.

Radio Novi Sad tada nije imao samo klasične programe za inostranstvo, nego je za antistaljinističku propagandu koristio i emisije koje su bile namenjene nacionalnim manjinama u Jugoslaviji. Te emisije na mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku emitovane su uz pomoć tako snažnog predajnika (u pitanju je bio predajnik američke firme »Westinghouse« od 600 kw) da su odlično mogle da se slušaju u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Rumuniji i Sovjetskom Savezu. Te emisije, u kojima su afirmisane vrednosti jugoslovenskog samoupravnog socijalizma i nesvrstane politike – bile su veoma slušane u

pomenutim zemljama »lagera«. Život u Jugoslaviji je – u poređenju sa tamošnjim prilikama – bio veoma poželjan obrazac koji su mnogi želeli da primene u svojim zemljama.

Posle pada Berlinskog zida prestao je interes za propagandom usmerenom prema Istoku. Gotovo istovremeno, u Jugoslaviji koja se tada raspadala, režim predsednika Srbije Slobodana Miloševića pokazao je veliki interes za politiku »nacionalnog okupljanja« i s tim u vezi za odgovarajuću propagandu prema srpskom žvlju na prostorima raspadajuće države, a posebno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Radio Novi Sad je tada, u skladu sa novom politikom, dobio novu informativnu i propagandnu ulogu. Izrazito multikulturalni program promenio se u izrazito srpski nacionalni program.

Nova programska orijentacija bila je praćena i odgovarajućom preraspodelom čujnosti programa. »Vestinghausov« predajnik u Srbobranu od 600 kw počeo je da emituje program na srpskom jeziku, a predajnik od 150 kw u Orlovatu, čija je čujnost ograničena u Vojvodini, ustupljen je programima koji se emituju na jezicima nacionalnih manjina.

Tokom NATO bombardovanja u Vojvodini su uništeni mnogi predajnici, pa je redakcijama nacionalnih manjina oduzet i onaj u Orlovatu. One sada imaju tako slabe predajnike da je čujnost njihovih emisija svedena praktično samo na malo šire područje Novog Sada.

Kadrovska »čistka« u medijima tokom Miloševićeve vladavine teško je pogodila i redakcije na jezicima nacionalnih manjina. Mnogi novinari poslani su na takozvane prinudne odmore, a veliki broj je napustio svoje redakcije zbog loših uslova rada i mizernih plata. Tako je, na primer, redakcija mađarskog programa u Radio Novom Sadu, praktično, bila prepolovljena.

Redakcije na jezicima nacionalnih manjina Radio Novog Sada posebno teško je pogodila interna odluka da se ne plaćaju putni troškovi novinara koji stanuju dalje od 35 kilometra. Centri manjinskog žvlja uglavnom su van Novog Sada i novinarski kadar u manjinskim redakcijama uglavnom putuje na posao. Bez nadoknade putnih troškova to je gotovo nemoguće s obzirom na visinu novinarskih plata.

Miloševićeve čistke medija u Vojvodini bile su znatno suptilnije od onih na Kosovu. Preko Odluke o racionalizaciji izvršeno je tiho etničko čišćenje svih manjinskih redakcija (pre svega elektronskih medija) Nakon preuzimanja predajnika radio i TV Novi Sad, Milošević ih je preusmerio na Hrvatsku i Bosnu. Novi Sad je bio glavni propagnadni punkt prema Hrvatskoj i Bosni svo vreme rata.

Manjinski mediji su pokušali pružiti otpor ali agresijom na Hrvatsku njihove mogućnosti za samostalnu poziciju bile su skoro nemoguće. *Dnevnik* (novosadski list na srpskom jeziku) je za svoje izveštavanje sa ratišta često bio hvaljen, dok su napr. manjinski mediji koji su i dalje pokušavali da probiju medijsku blokadu, bili pod stalnim pritiskom. Radoman Božović, premijer Srbije u to vreme je jedbno prilikom izjavio " Oni (manjinski mediji) otvoreno podržavaju separatizam u severozapadnim republikama Hrvatskoj i Sloveniji; oni su isfabrikovali laži i pokušali da nacionalno prebroje gubitke rezervista" (Tanjugova vest prenesena u Vjesniku 28. oktobar 1991.)

Poseban vid centralizacija medijske politike, posebno elektronskih medija, bio je preuzimanje releja kao što je relej na Kozari, Bjeljini Doboju i Prijedoru, što je uradjeno već

oktobra i novembra 1991.g. Na taj način je obezbedjena potpuna kontrola nad srpskim stanovništvom, odnosno javnim mnjenjem, u tzv. RSK i RS.

Revijalna štampa

Nakon preuzimanja dnevnih, nedeljnih i elektronskih medija, preuzet je i jedan broj najtiražnijih revijalnih listova kao što su *Duga*, *Ilustrovanu politiku* i *TV novosti*. Ove tri revije pripadaju različitim novinskim kućama (BIGZ, *Politika* i *Borba*) ali i predstavljale su različite novinske stilove: *Dugu* karakteriše tzv. istorijsko novinarstvo, *Ilustrovanu politiku* literarno, a *TV novosti* estradno.

Duga je zauzimala posebno mesto jer je uživala reputaciju provokativne, slobodoumne, pa i “opozicione” novine. *Duga* je istovremeno bila neposredno povezana sa opštim događajima u Srbiji. Već u jesen 1985. kada se pojavljuje kao konceptijski i vizuelno osavremenjena novina, *Duga* je kritikovana zbog “sadržaja i poruka što protivreče politici SKJ” zbog tekstova koji nisu “društvena kritika već opozicioni politički stav, koji ne doprinosi razrešavanju društvenih konflikata i stabilizaciji stanja već ih još više zaoštava” (S. Križavac, *Duga*, br. 335). Ova kritika otvara raspravu između redakcije i nadležnih partijskih organa, a okončana je smenjivanjem glavnog urednika u proleće 1987. (u smeni glavnog urednika neposredno je učestvovala *Politika* kao poserdnik i tumač nastojanja da režim “upodobi” neke medije). Nova uredjivačka politika je brzo pokazala podudarnost sa novim političkim kursom. *Duga* je ubrzo počela sistematski da popularizuje novi politički projekt i “vrši veliki uticaj u oblikovanju popularnog ukusa”. (Srpska strana rata, Snježana Milivojević).

Radikalizacija *Duge* počela je 1987, a nastavljena tokom 1988. Dominacija kosovske teme našla je mesto u vanrednom broju *Duge* (Istina o Kosovu) objavljenim juna 1988.g, kao odgovor na knjigu Branka Horvata *Kosovsko pitanje*, koja je pokušala da otvori javnu debatu o Kosovu na nivou Jugoslavije. Medjutim, ova knjiga je u Srbiji dočekana kao “falsifikat istorije, zloupotreba nauke, krovotvorenje povesti jednog naroda (srpskog) i idealizovanje prošlosti drugog (albanskog)” (M. Vučelić, i S. dautović, *Duga*, juni 1988).

Vanredni broj iz juna 1989, posevćen *Memoranudmu SANU* je kulminacija radikalizacije ovog lista . Uvodni tekst ističe zahtev da se “dezideologizuju sva otvorena pitanja” i da se Memorandum posmatra kao kolektivan doprinos akademika društvenim nastojanjima za izlazak iz krize. Antonije Isaković u tom broju, pokret srpskog naroda tumači kao “traganje za obrazom: Mislim da ovaj naš narod proživljava u ovom vremenu jedno moralno pročišćenje, jednu katarzu, jedan izlazak iz zapuštenosti, iz dugogodišnje zapuštenosti. Srpski narod je, čini mi se, i mislim da mi se dobro čini, opet pronašao sebe”.

Nakon donošenja novog Ustava Srbije i stavljanja Kosova pod kontrolu, *Duga* se okrenula “hrvatskim temama” odnosno položaju Srba u Hrvatskoj. Ova tema je zaokružena specijalnim izdanjem *Srbi u Hrvatskoj* (juli 1990). O Srbima u Hrvatskoj najčešće je pisao Brana Crnčević: “Neće Srbi dozvoliti ni sebi ni drugima, da ih zavadjene i kuvane serviraju za odjednom demokratsku trpezu. Neće valjda još jednom svetu promaći sveta istina da su čak i srbožderi, ipak, samo ljudožderi. Nismo valjda sišli s koca i konopca i napravili srpsku državu da bi nas , sa naše nesloge, još jednom vratili na kolac i konopac”. (*Duga*, br. 446)

Radio televizija Srbije

Medijski rat koji je u štampanim medijima već uveliko trajao, polako se proširio i na elektronske medije. I pored izvesnog opiranja Radio Televizije Beograda, bilo je nemoguće ne posvetiti pažnju i medijski prostor događajima (tzv. *mitinzi istine*, pre svega), a koji su sami po sebi delovali na formiranje kolektivne svesti o ugroženosti srpskog naroda i “neprincipijelnoj koaliciji” koja je stvorena protiv njega. Poseta Sloboda Miloševića Kosovu Polju 24. aprila 1987.g., Osmo sednica, te tzv. Mitinzi istine koji su se održavali po celoj Srbiji, uklanjanje rukovodstva Vojvodine (“jogurt revolucija”) a zatim Kosova, 17.sednica CK SKJ o Kosovu i mnogi drugi događaji bili su medijski praćeni, a sednice političkih foruma bile su direktno prenošene ili prezentirane kroz veom ekstenzivne izveštaje ili specijalne emisije. Glavna poruka sa svih događanja bila je da srpskom narodu pretila opasnost, zatim o Srbiji kao “pobedniku u ratovima a gubitniku u miru” (Ćosić), o Jugoslaviji u kojoj su “svi narodi dobili, a Srbi izgubili”...Elektronski mediji su budili mitove o “nebeskoj Srbiji” i obespravljenom srpskom narodu kroz razne tv emisije kao što su: “Dnevnik”, “Vesti”, “Aktuelnosti” i radijske emisije “Novosti dana”, “Dnevnik”, vesti i druge.

U to vreme radio i televizija otvaraju teme koje do tada nisu bile u njihovim programima a to se tumačilo kao “opšta demokratizacija medija”, pa tako neke tabu teme dobijaju primat: Goli otok, odnos partizana i četnika i njihove uloge u Drugom svetskom ratu. Političke razlike između republičkih i pokrajinskih rukovodstava nalaze svoje mesto i na elektronskim medijima. Proslava 600 godišnjice Kosovske bitke (1989) bila je jedan od značajnijih događaja koji su doprineli “nacionalnom budjenju”. Čitav događaj televizija je direktno prenosila, posvećeno mu je više specijalnih emisija, dok je govor Slobodana Miloševića više puta reemitovan. Taj govor je, inače, bio posebno poentiran. Njegove poruke su bile jednostavne i direktne i bile su usmerene na mobilizaciju Srbije za nove ‘pobede’. One su bile veoma prijemčive za srpski narod koji je već tada u Slobodanu Miloševiću gledao vođu koji će mu obezbediti novo mesto u Jugoslaviji i Evropi. Milošević je vešto plasirao svoje poruke, koje su inače bile veoma jednostavne, kao što su “Srbija je povratila svoju državu i svoje dostojanstvo” (donošenje novog Ustava Srbije), te Srbija samo kroz “slogu može da omogući prosperitet srpskog naroda” (homogenizacija). Ključna rečenica tog govora, a koja je uznemirila sve druge jugoslovenske narode bila je : “Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene”. (Od Gazimestana do Ševengina, Beograd, 2001). Ova rečenica je izazvala veliko uznemirenje kod drugih jugoslovenskih naroda.

Višestranački izbori su postali neizbežni, pa je srpsko političko rukovodstvo zato nastojalo da na vreme za sebe veže najuticajnije medije. Tadašnji direktor RTS Dušan Mitević na raznim sastancima Programskog i Poslovnog kolegija stalno ističe “Mi moramo da učinimo sve da socijalisti pobede”, dok se istovremeno vrši antijugoslovenska propaganda “Nema ništa od Jugoslavije” i “Srbiji nije potrebna Jugoslavija”. Ovakva propaganda upravo sprečava opoziciju u to vreme da jasno artikuliše svoj politički program jer je i sama imala iste pozicije kada je bio u pitanju srpski nacionalni program. Nacionalna ideologija je bila jedini pokretač jedinstva. SPS je veoma vešto iskoristio RTS u tu svrhu. (kao i JNA)

Nakon martovskih demonstracija u Srbiji (9. mart 1991.) Milošević je krenuo ka punoj centralizaciji medija, posebno njemu najvažnije RTV mreže u Srbiji. Nakon usvajanja novog Ustava Srbije i ukidanja autonomije Kosovu i Vojvodini, gde su delovale pokrajinske televizije- on objedinjava celokupnu radio i tv mrežu republike. 31.jula 1991.godine Skupština Srbije po hitnom postupku usvaja Zakon o Radio-televiziji Srbije. Tri ranija centra – u Beogradu, Novom Sadu i Prištini, uključujući i mrežu lokalnih RTV- se objedinjuju i stvara se jedinstvena informativna mreža pod jedinstvenom kontrolom. U avgustu vlada

Srbije imenuju nove rukovodioce objedinjenog elektronskog medija. Za generalnog direktora postavljen je Dobrosav Bjeletić, prethodno izvršni sekretar CK SKS; za direktora TV Srbije postavljen je Čedomir Mirković, a za glavnog urednika Informativnog programa Krste Bjelić, koji je zapamćen po ratnohušaškoj propagandi iz tzv. RSK. Gledaoci Televizije Beograda su protestovali zbog njegovih izveštavnja.

Za direktora Radio Beograd postavljen je nekadašnji urednik partijskog glasnika Komunist, Vojislav Mićović. Doktorirao je na temu specijalni rat protiv Jugoslavije. Glavni urednici Prvog i Drugog programa radija postali su Momir Brkić i Djordje Malovrazić. Nova rešenja vlade izazvala su protest novinara, inženjera, tehničara i ostalih zaposlenih u RTV Beograd, svi urednici u Radio Beogradu podnose ostavke, a na protestnom skupu traži se povlačenje vladine odluke o imenovanjima.

U znak protesta novinari TV Srbije organizuju svake večeri na Terazijama svoj TV dnevnik na otvorenom prostoru sa tekstovima koje urednici ne puštaju na RTS. Razbuktavanje rata i represija nad novinarima učesnicima protestnih okupljanja praktično je ugasila proteste a veliki broj najpoznatijih novinara napustilo je RTS. Istovremeno, na samoj RTS odvija se sukob dve suprotstavljene koncepcije uloge medija koje su personifikovane u direktoru Čedomiru Mirkoviću i glavnom uredniku Krsti Bjeliću. Koncepcija Krste Bjelića pobeđuje. Međutim, prvi sukob između Miloševića i rukovodstva tzv. RSK oko mirovnog plana Vens-Oven, odnosno sa dr Milanoma Babićem dovelo je do smene Krste Bjelića zbog njegove bliskosti sa dr Babićem. Na njegovo mesto dolazi Dragoljub Milanović iz Ekspres Politike. Generalni direktor postaje Milorad Vučelić, koji dovodi novinarsku tv ekipu iz Politike. Slobodan Ignjatović, novinar Ekspresa, postavljen je za direktora RTS, umesto Čedomira Mirkovića.

Zakon o radio televiziji usvojen 31.jula 1991.g. bio je definitivni poraz demokratskih snaga u RTB-u. Smenjeno je celokupno rukovodstvo Radija i televizije, stvoren je jedan ogroman centar od Beograda, Novog Sada i Prištine, koja u to vreme ime oko 8000 zaposlenih. Celokupna imovina je podržavljena, a sve ingerencije nad RTS-om dobila je Vlada, koja je tada a i kasnije, sa malim izuzecima, bila jednostranačka. Opušteni su svi koji su se protivili ratnohušaškoj uređivačkoj politici (oko 1500 novinara). Predsednik Upravnog odbora Vukašin Jokanović je za list *Epohi* izjavio: "RTS kao nacionalna i državna televizija ima i poseban značaj. Ona ne može u ovakvom vremenu pritisaka, genocida koji se sprovodi nad srpskim narodom i uskraćivanja njegovih osnovnih nacionalnih i ljudskih prava, da sada bude anacionalna, da ne štiti vitalni nacionalni interes...U našim informativnim kućama rade ljudi koji su u raznim periodima tu došli, a niko nije otišao. Recimo, Radio Televizija Beograd bila je više jugoslovenska, nego kuća Beograda i Srbije. To je slučaj i sa jednim brojem listova i časopisa. U tim sredstvima informisanja ima ljudi koji u stvari rade – protiv Srbije. To su razni Antini Srbi, koji podrivaju, stvaraju loše odnose, međusobno se obračunavaju što sve slabi te kuće da se na pravi način organizuju" (I, 407, mart 1992:4).

Delovanje RTB/RTS u preiodu osamdesetih godina do 1992 može se podeliti u tri faze: prva se može definisati od kosovskih demonstracija 1981 do 1987. odnosno osme sednice. Druga počinje Osmom sednicom i traje do sredine 1991.g. odnosno do usvajanja novog Zakona o radiju i televiziji. Treća počinje sa novim zakonom kojim se objedinjuju sva tri TV centra (Beograd, Priština, Novi Sad). Disciplinovanje TV je usledilo nakon što su *Politika* i sva njena izdanja bila stavljena pod kontrolu. *Politika* je već pripremila otvaranje svih "tabu tema" i značajno je doprinela razbuktavanju srpskog nacionalizma. Međutim, treba napomenuti da je disciplinovanje radija i TV išlo teže i da nisu sve redakcije i svi

programi podjednako učestvovali u propagandi. U određenim periodima postojala je znatna razlika između Radio Beograda i Televizije Beograd.

Otpuštanje sa posla i slanje na “prinudni odmor” vršeno je pod već oprobanom formulom “racionalizacije poslovanja”. Vojislav Šešelj, predsednik Srpske radikalne stranke, je po već poznatom obrascu saopštavao prave namere vlasti. Tako je na svojoj konferenciji za štampu 6. januara 1993.g. rekao da se radi o “čistki nedisciplinovanih i stranački obojenih novinara”, kako bi se “potpuno sredilo stanje u RTS”. Time je odstrel jednog broja novinara i javno promovisan. On je najavio da “svuda gde smo na vlasti i gde učestvujemo u vlasti-usleduće čistka” (Politika, 7. januar 1993.). Goran Perčević, rukovodilac SPS, je takodje veoma slično izjavio da u državnim ustanovama ne mogu raditi oni “koji ne misle kao mi” (TV Dnevnik, 9. januar 1993.). Šešeljeva lista za odstrel pročitana je na udarnom TV Dnevniku aprila 1992. godine, u vreme štrajka Drugog šprograma radija. To je ujedno bio i jedan od najizrazitijih primera javnog razvrstavanja novinara u RTB po nacionalnoj i političkoj osnovi.

“Čistka programa od novinara”, kaže se u Rezimeu Nezavisnog sindikata RTB, (Čistke u RTB- januar 1993, Nezavisni sindikat RTB) “bila je deo procesa zavodjenja apsolutne kontrole, pre svega, nad ključnim informativno-političkim programima Radija i Televizije i kritičkim magazinskim emisijama. Istovremno, nametan je populistički koncept kulturnim i muzičkim emisijama. Tek započeto otvaranje pojedinih programa RTV zamenjeno je najvulgarnijim propagandistikom vladajuće stranke. Proizvodnja zavereničke slike sveta i obračun sa neistomišljenicima na domaćoj sceni bili su u osnovi novog uređivačkog koncepta. Tek započetu pluralizaciju programa prekrilo je u potpunosti jedan ideološki i profesionalno anhron govor”.

Program RTS/RTB i TV Novog Sada mogli su se pratiti u svim delovima Hrvatske i BiH koji su bili pod kontrolom srpskih snaga odnosno JNA. To je postignuto zauzimanjem televizijskih releja širom područja pod srpskom kontrolom, uključujući i relej na Kozari kao najvažniji. Njega je zauzela paravojna formacija “Vukovi”, koja je delovala u potpunoj saradnji sa vojskom i političkim liderima. Posledica toga bila je da stanovnici BiH i Hrvatske nisu mogli pratiti televizijske programe iz sarajeva ili Zagreba, već samo iz Srbije, sa Pala i iz Banjaluke.

TANJUG

Tanjug je decenijama bio jedan od najuglednijih svetskih agencija, posebno u zemljama Pokreta nesvrstanih. Često je bio citiran i u svetskim medijima. Tanjug je bio savezna institucija i funkcionisao je kao i sve ostale savezne institucije, po sistemu reprezentacije. U vreme kada odlaze savezni funkcioneri Slovenije i Hrvatske 1991.g. odlazi i veći deo njihovih novinara, posebno 1993. Novinarski aktiv unutar agencije pokušavao je da spreči ili barem ne dozvoli potpuno stavljanje *Tanjuga* u funkciju propagandne mašinerije. Direktor Tanjuga koji je uspeo da Tanjug pretvori u Miloševićev servis bio je Slobodan Jovanović, bivši glavni urednik *Politike ekspres*, a glavni urednik u to vreme je Dušan Zupan, inače Tanjugov kadar, koji je umeo vešto da manipulira agencijom.

Narodna armija

Narodna armija je bila nedeljno glasilo JNA. Nakon što je S. Milošević definitivno prelomio vojni vrh da stane na njegovu stranu ove novine su dobile značajnu ulogu u mobilisanju srednjeg vojnog kadra kao i pripadnika SUBNOR-a. SUBNOR je, kao i JNA, (od 1970) imao veliki veliki uticaj na politička zbivanja u zemlji jer su se stalno pozivali na svoj kredibilitet i legitimitet iz NOB-a. U vreme najžešće propagande ova novina umesto jednom,

ilazi tri puta, nedeljno. To vreme je karakteristično po brojnim intervjuima akademika i pisca nosioca srpskog programa. Najznačajnija ličnost je svakako bio istoričar Milorad Ekmečić, koji ianče slovi za projektanta bosanskog rata.

Mediji u tzv. RSK

Krajinski mediji su bili pod direktnom kontrolom Beograda odnosno Novog Sada. To se najbolje moglo videti i po dolasku ekipa iz Beograda kad kod je trebalo “disciplinovati” neposlušnike i rešavati unutarkrajinske sukobe (posebno između radikalnijeg nacionaliste dr Babića i M. Martića koji je zastupao Miloševićevu liniju- prvi takav sukob izbio je oko Vens-Ovenovog plana). Knin kao centar tzv. RSK bio je pod stalnim diktatom armije koja je tamo imala jak garnizon. U to vreme tamo službuje general Ratko Mladić. JNA je svakodnevno izdavala saopštenja koja su davala interpretaciju događaja. Česte posete generala Vuka Obradovića, tada glasnogovornika JNA, tzv. RSK obično su bile praćene inteziviranjem ratne propagande. Lično je pisao saopštenja o događajima u Zadru, navodnim pobunama među hrvatskom vojskom zbog Hercegovaca, i sl.) Nakon što je bio ražalovan u Krajinu je dolazio kao “dobrovoljac” čime se nastavio njegov uticaj na medije.

Sve krajinske radiostanice su pretvorene u srpske stanice. U Kninu je formirana kninska televizija koja je bila izrazito ratnohušaška sa niz reportaža sa terena. Zbog nedostatka profesionalnog kladra tv Knin je vodila novinarka iz Beograda Dubravka.... Osim toga postojala je i novinska agencija *Iskra* koja je imala sedište u Domu JNA (ili Domu Srpske vojske krajine), kao i *kninski press centar*, što već dovoljno govori samo za sebe. U Topuskom je delovala radio stanica *Glas srpski*, koji je prednjačio u unutarkrajinskim sukobima držeći stranu “tvrdoj” nacionalističkoj liniji dr Babića.

Na početku samog rata *Borba* kao “antisrpski” list prestala se prodavati, što je u suštini bilo prekidanje svake iole objektivnije informacije. Nepsoredni povod je bio izveštavanje Ivana Radovanovića odnosno njegovih reportaža. Svaki pokušaj da se hrvatski i srpski novinari, koji su se sretali na liniji razgraničenja prilikom pregovora, dogovore o uzajamnim posetama na po nekoliko dana (Šibenik/Knin) bili su onemogućavani.

YUTEL

YUTEL je osnovan pre višestranačkih izbora i bio je pokušaj Ante Markovića, saveznog premijera SFRJ, da dobije svoj elektronski medij, kako bi pridobio jugoslovensko javno mnjenje za reformsku orijentaciju. Uz činjenicu da se Ante Marković kasno pojavio na političkoj sceni, dva su elementa bitna zbog kojih *YUTEL* nije ostvario svoju funkciju: bojkot republičkih rukovodstva (koje je taj koncept ugrožavao) i infiltracija JNA (koja mu je obezbedila relej i bila je infiltrirana u sam rad redakcije).

Program se izdvajao svojom orijentacijom, jer je uzimao ekvidistancu prema svim stranama ali se nije odredio prema srpskoj agresiji. Početak agresije nad Bosnom doveo je *YUTEL* u nemoguću situaciju jer ekvidistanca nije bila moguća između žrtve i agresora. Razdiran unutrašnjim sukobima i zbog nesposobnosti da održi ekvidistancu *YUTEL* je zatvoren u maju 1992. *YUTEL* je zastupao unitaristički stav, ali i takav bio je bojkotovan od svih republika i vrlo često su njegovi dnevници bili emitovani kasno noću.

Ambicija *YUTEL* je bila da bude supranacionalna televizija, osnovana je 1990 u Sarajevu, koji je inače bio simbol multietničnosti. Glavni urednik je bio Goran Milić a redakcija je bila nacionalno veoma izmešana.

Propagandi rat

Srpska nacionalna strategija pocinje da se artikulise vec 1981 i traje do 1990. Demonstarcije Albanaca na Kosovu bile su okidac propagandnog rata koji je bazirao na svojevrsnoj "retorickoj strategiji" koja svoju teoriju bazira na "etnickom ciscenju" Srba sa Kosova, sto je poslužilo za uvodjenje represije na Kosovu, a kasnije se slicna retorika primenjuje u Hrvatskoj i Bosni kao izgovor za rat i ratne zlocine. Drugu fazu karakterise prelazak sa reči na dela, koja je trebala da upečatljivo približi čitaocima sadašnje zlocine nad srpskim narodom-stvarnih ili umišljenih- a sve u funkciji podrške rata i vojnim akcijama koje su vodjenje u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni.

Srpski nacionalisti su svoju propagandnu strategiju vesto plasirali kako u domacoj tako i u svetskoj javnosti. Koristeci se nekim tacnim cinjenicama (svi narodi u Jugoslaviji imali su opravdane razloge za neke svoje zahteve), ali su te cinjenice obilato podupirane fabrikatima, poluistinama i lazima, sto je cesto dovodilo do toga da se vlastiti zlocin pripisuje drugoj strani.

Na »okruglom stolu« ljubljanskog Teleksa i beogradske Duge, Brana Crnčević je izneo stav: »Budući da još uvek nismo slobodna štampa, ni vi , ni mi, budući da smo omedjeni važećim zakonima o uznemiravanju javnosti, mi u novinama pišemo pipavo i trudimo se da se dopisujemo izmedju redova. Dopisivanje izemdjue redova je uputno u jednom jeziku, ali u dva je teško. A ono što pišemo izmedju redova Slovencima i oni nama, to razume manji deo. Drugovi iz Hrvatske nisu tu da bismo igrali trojedinu, nego da jednostavno kažemo jedni drugima šta mislimo, pa da vidimo šta je u tim mislima valjano. Jer, ne verujem da je Jugoslavija u ovom stanju u kakvom je sada nadležna da svojim gradjanima uzima reč i da im kaže da ćute. Dugo su ćutali, dugo su govorili gluposti. Pa, prema tome, ako hoćemo istinu, onda da vodimo drugačije ovaj razgovor« (Duga, br. 365, 20.02- 4.03.1988).

Ubrzo nakon toga nastaje pravi medijski rat kroz politizovane »slučajeve«, predočavaju se šokantne »istine«. Kroz dobro osmišljenu dehumanizaciju tzv. neprijatelja, dojučerašnjih komsija, stvarani su preduslovi za njihovu destrukciju. Pokretanje inicijative za ustavne promene i ravnopravnost Srbije u federaciji je uvod u medijski rat. U redakcijama se zadužuju posebni novinari koji su pratili položaj Srba van Srbije, počinje organizovana kampanja o ugroženosti Srba, prvo na Kosovu, a potom i u Hrvatskoj. Genocid se uvodi javni diskurs nakon objavljivanja knjige *Vatikan i Jasenovac*, 1987 (Ljubomir Kljakić, TVN, br.1322,27.04.1990). Početkom 1989. otkriva se ugroženosti Srba u Hrvatskoj. Sve su češći napisi na tu temu, ali je svakako indikativan i govor Dobrice Ćosić na protestno večeri u Francuskoj 7 povodom hapšenja Jovana Opačića. »Decenijama Srbi u socijalističkoj Hrvatskoj nemaju nacionalna prava koja su imali u Austro-Ugarskoj carevini. A oni to trpe kao nebesku nesreću i mi njihovi sunarodnici o tome ćutimo iz straha, ravnodušnosti, koristoljublja.... Zar je srpska sudbina u Hrvatskoj u ratu –genocid, a u socijalističkom miru – diskriminacija i asimilacija«. (Duga, br. 406,16-29.09.1989.)

Koriscenje lazi smatralo se legitimnim nacinom za ostvarivanje "pravednih ciljeva", jer "in serbian history a lie had served Serb nation as many times as courage" (Dobrica Cosic u govoru u Crnoj Gori). Prezentiranje istine o Srbiji najbolje je elaborirano na jednom od skupova nacionalnih startega na kojem se culo da treba "razmisliti koju istinu o sebi zelimo da dostavimo Zapadu, što podrazumeva dogovor o minimalnom nacionalnom cilju i uspostavljanju skromne "delimične istine" koju ce braniti svi i svuda, na isti način. To je jedini način, kako je rečeno, da Srbi postanu "razumljivi stranom svetu". Taj zadatak treba da

prevaziđe politiku i informaciju: radi se o realnom preseku srpske stvarnosti u kome svi moraju učestvovati”⁵

U prvoj fazi ratne propagande dominirao je jezik mržnje koji je bio usmeren na Albance, Slovence i, pre svega, Hrvate i reflektovao je njihovo vidjenje budućeg rasplesa jugoslovenske krize. To je znači: priprema isterivanja Slovenije iz Jugoslavije, ratni obračun sa Hrvatskom radi zauzimanja »etničkim srpskih teritorija« i permanentne vojne uprave na Kosovu. Muslimani i BiH dolaze na dnevni red teka nakon što je rat već počeo jer se očekivalo da će BiH zajedno sa Makedonijom ostati u krnjoj Jugoslaviji.

Mobilizacija Srba sirom Jugoslavije, posebno u Hrvatskoj, služila se svim sredstvima: od zlocina počinjenih nad Srbima u Drugom svetskom ratu, do obnavljanja mitova iz turske okupacije, do izmisljenih i fabrikovanih neistina. Uvek je isticana srpska nadmoc i sposobnost da organizuju državu. Jovan Raskovic, psihijatar iz Sibenika, je sigurno jedan od najodgovornijih za homogenizaciju Srba u Hrvatskoj (sto je kasnije i sam javno priznao), ali i u Bosni.

Dugin komentator Brana Crnčević je u svojoj kolumni “Srpska posla” je najčešće eksploatisao tezu o “genocidnoj prirodi hrvatskog naroda”. Druge tipične priče u *Dugi* ili *Ekspres* Politici u tom periodu, vezane za Hrvatsku (i Sloveniju), odnosile su se na ekonomsku eksploataciju Srbije od ove dve republike tokom pedeset godine, kao i promovisanju sasvim neistinite tvrdnje da su srbijanske fabrike bile dislocirane odmah nakon Drugog svetskog rata u Sloveniju zbog strateških razloga.. Anti hrvatska i antislovenačka kampanja bila je pomognuta od strane prominentnih intelektualaca i akademika. Tako je akademik i pesnik Matija Bečković govorio o “ostatku zaklanog naroda” (misli na Srbe u Hrvatskoj i Bosni).

Antihrvatska histerija je svoj vrhunac doživela pred prve višepartijske izbore početkom 1990. godine *Politika* i *Duga* su pisale o novoformiranim hrvatskim partijama, uključujući i HDZ kao “ultra desničarskim partijama” ili “proustaškim partijama”. Istovremeno, o Srbima u Hrvatskoj se pisalo kao o grupaciji koja je diskriminisana, čija su osnovna ljudska prava ugrožena itd. O njima se pisalo kao “golorukom narodu” koji je JNA naoružala već tokom 1990. godine.

Srpska pravoslavna crkva je aktivno učestvovala u mobilisanju srpskog naroda, sa mostima kneza Lazara krenula je u narod i za narod, od mesta do mesta sa do u tancine razradjenim verskim i nacionalnim ponasanjem jer Srbi su nebeska duša i jedini Boziji izabrani poslanici. Crkvene procesije i nošenje mostiju kneza Lazara Hrebljanovica bilo je u okviru priprema za obeležavanje 600 godišnjice Vidovdana. Paralelno sa proslavom na Kosovu, organizovana je i svečanost kod Lazarice u dalmatinskom Kosovu (1989), sto je istovremeno poslužilo rehabilitaciji i promociji cetnistva. Srbi u Hrvatskoj dobili su posebnu ulogu u “antibirokratskoj revoluciji” o čemu su se izjasnjavali svi vidjeniji akademici. U Specijalnom izdanju lista *Duga* ‘Srbi u Hrvatskoj’, juli 1990 godine složeni su svi argumenti koji su aksnije korišteni u propagandnom ratu protiv Hrvatske. Iznosi se teza da su “medjunacionalni odnosi u mešovitim sredinama u Hrvatskoj gori nego uoči II svetskog rata, kad je započeo ustaški magnum krimen”, zatim da “konfederalizacija Jugoslavije se ne može obaviti, a da se prethodno ne podmire međusobni (ekonomski) računi” ali isto tako se ističe da “kofederalizacija znači i menjane granica” (*Duga*, juli 1990, Dragan Barjaktarević). U istom broju *Duge* razni akademici podsećaju na stradanje Srba u Drugom svetskom ratu, čija

---

⁵ Slobodan Despot, *Geopoliticka stvarnost Srba*, Beograd, 1997

se tragedija poredi sa Jevrejima i Poljacima s time što se posebno ističe da se “tragedija Srba u Hrvatskoj nije završila – ona traje do dana današnjeg i mogla bi biti još veća u bliksoj budućnosti” (Mihajlo Markovic).

Istovremeno, se plasira teza da su krajevi naseljeni Srbima namerno ekonomski zapostavljeni “osmišljenom politikom hrvatskog rukovodstva”. Ističe se da su “ Srbi u Hrvatskoj izloženi neminovnosti postepene asimilacije”, te da su “građani drugog reda”, da se “omalovažava genocid koji je nad njim izvršen što otvara mogućnost da se on ponovi”. Posebno se ističe da bi kofederalizacija dovela do raspuštanja JNA uz formiranje republičkih armija, čime se srpski narod u Hrvatskoj “dovodi u ogromnu opasnost koja više nikoga ne može ostaviti ravnodušnim”. U tom slučaju Srbi u Hrvatskoj “imaju pravo da odmah traže teritorijalnu autonomiju ijedinjenih opština u kojima žini većina srpskog naroda- dakle, u Baniji, Liki, Kordunu, severnoj Dalmaciji i Slavoniji”. Znači ukoliko Hrvatska proglasi otepljenje od Jugoslavije srpski narod ima “pravo da se otepi od Hrvatske” (Mihajlo Marković).

Vasilije Krestic, akademik, pise o Srbima u Hrvatskoj: “Nepromenljive vrednosti kojih se srpski narod u Hrvatskoj, Slavoniji I Dalmaciji drzao tokom svog zajednickog zivljenja sa Hrvatima mogle bi se svesti na cinjenice da mu je iznad svega I u svim trenucima stalo do zastite svoje srpske nacionalne psoebnosti I do ocuvanja svoje pravoslavne vere. Korelacija izmedju vere I nacije bila je potpuna, jer cuvajuci veru, Srbi su branili naciju-stitili veru I tako, stojeci na braniku vere I nacije, spasavali su se brojnih I silnih nasrtaja kojima je bila svrha preveravanje I asimilovanje. Srpsko ime, bilo onda kad je rec o narodu, jeziku ili crkvi, koje je sistematski I smisljeno izostavljeno, brisano I menjano, nalazilo se u zizi svih srpskih zahteva, peticija I nacionalnopolitickih programa... Odnos srpskog rukovodstva, ovog današnjeg, ili bilo kog budućeg, prema srpskom narodu u celini biće neka vrsta lakmusovog papira kojim će se meriti stepen njihove mudrosti i patriotizma, biće merilo njegove merilo njegove sposobnosti ili nesposobnosti, doslednosti ili nedoslednosti u rešavanju prvorazrednih nacionalnih zadataka”.

Jovan Raškovic, akademik, je imao svoj prilog u ovom Specijalnom, broju *Duge* u kojem porucuje srpskom narodu: “Malo je naroda u svijetu, izuzimajuci Jevreje, Jermene I Cigane, koje je historija raselila diljem svijeta, kao sto je slucaj sa Srbima. A narod koji je u raseljenju, u seobama, uvijek i permanentno je izlozen mukama. Stardanje Srba je bilo pravilo historije... Jedino sto se Srbima dogadjalo od boja na Kosovu do danas bili je veliko stradanej. Samo je Bozja Pravda spasila Srbe od unisetnja, od potpunog brisanja srpskog imena... Usvakom vijeku su stotine hiljada, ili milioni, najboljih medju Srbima, odanost svojoj vjeri I naciji placali vlastitom glavom. Sest vjekova je srpski narod bio silno unistavan... Danas je malo zivih Srba, a mrtvih premnogo. Mrtvi Srbi, cija energija nije otisla u prah I pepeo, jer je enrgija vjecna, pomazu danas zivim Srbima da vaspostave svoje duhovno, kulturno I nacionalno bice... Vadicemo kosti iz prokletih jama, iz tih dubina pakla. Oko jama cemo graditi osarijume srpskih dusa dajuci tim mucenickim kostima dostojno srpskih dusa dajuci tim mucenickim kostima dostojno mjesto. Njima nije mjesto pri paklu, vec pri nebu, jer je srpski narod uvijek bio uvijek narod neba I smrti...”

U srpskoj propagandi polazilo se i od novih medjunarodnih okolnosti, posebno kolapsa komunizma I u tom smislu poseban naglasak se stavljao na cinjenicu da je Srbija oduvek bila antikomunisticka. Medjutim, “u padu komunistickog rezima i propascu komunizma” formulise se nova teza po kojoj “avnojevske grabice gube svaku istorijsku zasnovanost, a nemaju nikakvu medjunarodno-pravnu regularnost”. Smatralo se da se ne

može srušiti društveni poredak koji je stvorila Komunistička partija, a da se “ne srusi i njegova istorijsko-politička odrednica-avnojevske granice”. Čosić također smatra da “srpski narod ne može da prihvati konfederaciju sadašnjih republika, jer njihove granice nisu legitimne ni u istorijskom, ni u državno-pravnom smislu, te su granice određene političkim ciljevima i kriterijumima Komunističke partije Jugoslavije i brionskim ustavom (Dobrica Čosić, Intervju za Politiku 21. januara 1991.) Ovu tezu je prvi lansirao Kosta Cavoski u *Književnim novinama*, a podrazo je veliki deo pravne elite (dr Budimir Kosutić, dr Ratko Marković, dr Vojislav Kostunica, dr Radoslav Stojanović i mnogi drugi).

Početak 1991 kada međunarodne zajednice pokušava da spasi opstanak Jugoslavije Dobrica Čosić daje intervju listu Politika (u januaru i julu 1991, oba plasirana na udarna mesta u listu) u kojima sugerise da je “opstanak Jugoslavije utopija” te da je “spasavanje Jugoslavije političkim ucenama i ekonomskim pritiscima spoljnih činilaca u ime fiktivne antikomunističke ideologije i evropske konstelacije neće ni jugoslovenskim narodima, ni Evropi, doneti trajno dobro”. Čosić dalje sugerise da “Srbi nemaju nacionalni i demokratski razlog i pravo da sprecavaju Hrvate i Slovence da se otepe od Jugoslavije i stvore svoje samostalne države”, ali Čosić istovremeno ukazuje da oni “zasnivanje samostalnih država mogu da izvrše samo na svojim etničkim teritorijama”, te ako “zasnivanje država vrše i aneksijom srpskih etničkih teritorija, oni će biti zavojevac i izazivač rata”.

Prava ratna propaganda protiv BiH odnosno Muslimana počela je krajem 1991.g. nakon pada Vukovara i odluke o raspoređivanju međunarodnih snaga (UNPROFOR) u Hrvatskoj i kada je postalo jasno da će BiH također poći putem nezavisnosti. Kroz brojne intervju srpskih bosnaskih lidera (Biljana Plavšić i Radovan Karadžić), kao i niz javnih ličnosti u Srbiji (Dobrica Čosić, i mnogi drugi akademici), te brojnih političara poput Vojislava Šešelja, koji su se već pokazali kao sposobni ratni huškaši u Hrvatskoj, vodi se organizovana kampanja zastrašivanja Muslimana ne bi li se ostali u krnjoj Jugoslaviji, a istovremeno predočavajući im krvavi građanski rat.

U jeku jugoslovenske rasprave o transformaciji Jugoslavije u labavu federaciju ili konfederaciju, Biljana Plavšić 1990.g. iznosi da je »uslov da Srbin ne bude odvojen od celine srpstva konfederalnom državnom granicom. Kad ga neko odvaja, on se, u refleksu da postane manjina, udajljuje od muslimana, umesto da mu se približava. Ta pretnja konfederalnim granicama je, mislim, više razdvojila narode na prostorima BiH nego što ih je zbližila«. (*Intervju*, 21. decembra 1990.).

Vojislav Šešelj je bio i zvanični glasnogovornik Miloševićevog režima. On je najavio ciljeve rata i granice nove države. On kaže »Naša Srbija nije ograničena Drinom. Drina je srpska reka koja protiče kroz centar Srbije« (Svet, 30. maj. 1990.). Kroz niz javnih istupa i intervju Šešelj detaljno elaborira granice novih država u nastajanju. Tako on kaže »Jedan deo Muslimana opet sebi dozvoljava da bude oruđe u hrvatskim rukama. Kao što su učinili u drugom svetskom ratu. Mi smo im poručila da se ne igraju. Ovoga puta neće biti oprostaja. Mi ih upozoravamo da ostanu po strani srpsko-hrvatskog sukoba. Očigledno Izetbegović i onaj Čengić to odbijaju, nažalost. Opredelili su se i suočice se sa posledicama. Tri države: Velika Srbija, Mala Hrvatska i još manja Slovenija. O srpskim zapadnim granicama razgovaraćemo direktno sa Italijom. A Makedonija? Ona je uvek bila srpsko područje. Cela« (*Revija 92*, 31. januar 1990.g.).

Šešelju nikada nije manjkala mašta u plašenju drugih naroda. U svim tim pretnjama provlači se ambivalentna poruka: Srbi kao žrtve ili uspešni vojnici. Šešelj poručuje

Muslimanima : »Bosna je nesporno srpska a kome se to od muslimanskih fundamentalista ne sviđa, moraće da pakuje kofere i da se sele... Ja smatram da je srpski narod samim svojim genetskim bićem uvek spreman za ratovanje. Svaki Srbin kad se rodi, rodi se kao vojnik, a to zna i Evropa. Mnogi su ovde na Balkanu platili gorka iskustva zato što su potcenjivali srpski narod«. (On, 4. maj 1991.)

U jesen 1991. tema BiH polako ulazi u fokus medijske pažnje, u toj fazi se Muslimanima skreće pažnja da je sa Srbima bolje ne ratovati. Biljana Plavšić ističe da će Srbi znati braniti Jugoslaviju i sve Srbe i da će »Srbi svoje regije u BiH održati i razviti. Srbi će se uvijek odazvati na mobilizacijske pozive JNA. Srba u Jugoslaviji ima mnogo, koliko svih ostalih zajedno. Sa Srbima ne treba ratovati. Sa njima je živjeti divno, a ratovati je pogiblejno. Nećemo biti mirni dok se Hercegovini ne pripoje Foča, Goražde, gde istorijski i geografski pripadaju« (Politika, 22. septembra 1991.)

Radovan Karadžić u BiH Parlamentu prilikom uisvajanja »Memoranduma«, dokumenta koji BiH definiše kao suverenu državu, a koji legalizuje stav da BiH više ne priznaje odluke krnje Jugoslavije, preti Muslimanima: »Memorandum dovodi BiH na rub propasti i građanskog rata...Nemam pravo da vas zavaravam da će srpski narod pristati. Jer, mi smo se opredelili – ostajemo u Jugoslaviji. KO ima tehničke mogućnosti neka izadje iz Jugoslavije, nećemo ga sprečavati. Srbe ne možete naterati da to učine, osim da nas pobijete. Ali, ko to može da pobije 35 posto stanovništva? Ne unosite nemir u ljude. Odreknite se nezavisne BiH, kao što smos e mi odrekli Velike Srbije, jer to su dva maksimalna zahteva. (Večernje novosti, 12. oktobar 1991.)

U diskusiji koja je vodjena u Parlamentu BiH , mediji su prenosili opširno prenosili istuapnje Radovana Karadžića, posebno deo u kojem on kaže »Ovo je treća-četvrta republika koja ne želi biti u Jugoslaviji...Put kojim su krenuli je ista auto-strada koja je vodila Hrvatsku u pakao, samo što bi taj pakao rata u BiH bio teži, a u kome bi i muslimanski narod možda mogao nestati. Zato nemojte po Evropi nastojati da isposlujete nešto na šta nemate pravo«. (Večernje novosti, 16.oktobar 1991.)

U tekstovima Muslimani se pežorativno nazivaju balijama i isticalo se da su “Muslimani genetski kvaran narod koji je presao u islam, i sada se, naravno iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izrazava se jednostavno, diktira takav nacin razmisljanja I ponasanja. To je u genima vec usadjeno”.⁶ U svim javnim nastupima prominentnih lidera i intelektualca rat I etnicko ciscenje propagirani su kao legitimno sredstvo za ostvarivanje opravdanih ciljeva. Biljana Plavsic je zapamćena i po sledećoj izjavi: “Ja bih vise volela da potpuno ocistimo Istocnu Bosnu od Muslimana. Kada kazem ocistimo, nemojte da me niko uhvati za rec pa da misli da govorim o etnickom ciscenju. Ali,oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etnicko ciscenje i okvalifikovali to kao ratni zlocin”.⁷ Biljana Plavšić je, naravno, polazila od brojne nadmoćnosti Srba i računala da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi, jer: “nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona ce posteno da zivi”.

Pismo Dobrice Ćosića Kongresu srpskih intelektualaca (26. marta 1992.) sažeto formuliše strategiju. U njemu se kaže »raspad jugoslavije koju su Srbi sedam decenija smatrali svojom otadžbinom, istovremeno sa krahom brionskog socijalizma, primorao je

⁶ Svet, 6.septembar 1993, Biljana Plavsic, jedan od tri vodeca bosanska lidera optuzena za ratni zlocin

⁷ Ibid.

srpski narod da treći put u ovom veku, pod najnepovoljnijom spoljnim i unutrašnjim uslovnostima, uvidja zablude i greške u stvaranju i odbrani Jugoslavije, gradi sebi novu državu – slobodnu, demokratsku, civilizovanu zajednicu...Strane sile nas rasturaju u ime njihovog mira i njihove koristi. U to ime, u ime »novog evropskog poretka« oderdjuju nam oidentitet i granice; a te granice nisu granice prava, pravde i mira, nego rovovi sutrašnjih i budućih ratova. Prema jugoslovenskim narodima i narodima Bosne i Hercegovine strani činiooci postupaju danas kako su oduvek postupali u Istočnom pitanju: na našu štetu, nepravedno, razdorno. Ako sada jugoslovenski narodi i narodi BiH ne uvide da se vazalstvom velikim silama ne služi budućnosti nego prošlosti, potvrdiće svoju istorijsku nepunoletnost i produžiti sebi i Evropi Istočno pitanje.

Mi Srbi, Muslimani i Hrvati uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja medju nama, moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo i da sutra možemo sa što manje prepreka da se ujedinjujemo u svemu što nam je obostrano razumno i korisno.

Istorijsko iskustvo nam nalaže da u stvaranju nove države uskladimo načelo jednistva srpskog naroda sa načelom demokratskog policentrizma u organizaciji države i društva.

...U ovim danima više se ne delimo na Srbijance, Slavonce, hercegovce, Vojvodjane, Crnogorce, Krajišnike, Koosvce, banijce, Kordunaše, Šumadince; čuvajući i negujući svoje zavičajne originalnosti i različitosti u ovim vremenima postajemo jedan politički narod sa raznolikom, a istovremeno mišlju i istom razumnom voljom u odbrani slobode i svojih prava«.

U tiražnom listi *Večernje novosti* objavljeni su izvodi iz Čosićeve knjige *Promene* (izdanje novosadskog Dnevnika, 1992) u kojoj se srpsko nacionalno pitanje sagledava isključivo kao teritorijalno pitanje: »Srbi su raspadom Jugoslavije primorani da pronadju državno-političku formu rešenja svog nacionalnog pitanja. Ja je sada vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da udju ne »svi Srbi«, nego srpske etničke oblasti«.

Radovan Karadžić još 1990. g. Kaže »Mi sad otvoreno govorimo ono što se ranije nije smelo ni šaputati: Srbi u BiH sve svoje nade vežu za svoju maticu Srbiju i nikad neće dozvoliti da od Srbije budu odvojeni nekakvom državnom granicom. Neka se svi narodi u Jugoslaviji u državnom pogledu rasporede kako sami žele. I srpski narod će to učiniti i naći načina da ostane na istoj, prostoj ili složenoj, državi u kojoj je i Srbija. (NIN, 9. novembar 1990.g.).

O odlučnosti Srba da stvore svoju novu državu R. Karadžić kaže. »Trebalo početi pripreme za stvaranje saveza srpskih država kao reagovanje na nameru da EZ isparceliše srpski narod. Mi Srbi smo na prekretnici. Dva veka smo potrošili na borbu za otadžbinu i slobodu. Sada nema mnogo razloga ni smisla za dezerterstvo ni lažno mirotvorstvo. Mi jesmo za mir, ali nipošto za mir u kojem bi cena bila Srbija, srpski narod i srpska država i uopšte srpsko pitanje kao celina na Balkanu« (Politika, 23. januara 1992.)

Željko Ražnatić Arkan je na terenu bio izvodjač radova etničkog čišćenja i u to vreme veoma često daje intervju objašnjavajući politiku Miloševićevog režima. On kaže »Mi smo odbranili naš narod na prostorima Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Olsobodili smo koliko smo mogli ta naša srpska sela. Vodili smo odbranbeni rat. Digla se, kao što znate, velika ptašina oko Bjeljine. Medjutim, ona bi sada bila muslimanska i granica bi bila ponovo na Drini. Isto tako, reagovali smo na vreme i što se tiče samog Zvornika.« (Intervju, 13. novembra 1992.)